

І.М. Вигівська, к.е.н., доц.
О.С. Грицак, здобувач

Житомирський державний технологічний університет

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ЗАСТАВИ ЯК ОБ'ЄКТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Розглянуто сутність поняття «застава» в юридичному та економічному аспектах, а також як об'єкта бухгалтерського обліку. Запропоновано власний підхід до визначення даного поняття, розроблено пропозиції щодо усунення виявлених розбіжностей у нормативно-правовій базі, що регулює операції застави, зокрема у Цивільному кодексі України та Законі України «Про заставу».

Ключові слова: застава, операції застави, бухгалтерський облік, об'єкти бухгалтерського обліку, заставодавець, заставодержатель.

Постановка проблеми. Тракткування поняття «застава» має важливе значення на сучасному етапі розвитку суспільно-економічних відносин, зокрема в частині фінансово-кредитних відносин, оскільки застава набула широкого застосування в практичній діяльності суб'єктів господарювання, а її сутність та механізм реалізації досліджуються науковцями економічного та юридичного спрямування.

Метою дослідження є з'ясування економіко-правової сутності поняття «застава» з метою виявлення відмінностей у його трактуванні, формування цілісного уявлення про змістовне наповнення даного терміна з урахуванням положень чинного законодавства, що регулює операції застави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням різних аспектів операцій застави (правового, економічного та, зокрема, облікового), у тому числі дослідженням сутності даного поняття займалися такі науковці, як: Т.Н. Банасько, Т.В. Затока, О.С. Кізлова, Д.М. Гриджук, С.В. Нижний, Т.В. Данченко, Ю.В. Донченко, Д.О. Мальцев, Н.П. Баріда, С.В. Волосович, А.Р. Олійник, О.В. Копіца, О.І. Пилипенко, Ю.І. Корнієнко, Ю.П. Ляшук та інші.

Викладення основного матеріалу дослідження. Застава та господарські операції, що є похідними при її здійсненні (операції застави), є не лише об'єктами дослідження в загальноекономічному та правовому аспектах, а також є об'єктами бухгалтерського обліку.

Огляд чинного законодавства дозволив з'ясувати сутність застави з правової точки зору. Зокрема, узагальнивши трактування даного поняття у Цивільному [10, ст. 572], Податковому [8, пп. 14.1.155 п. 14.1 ст. 14] та Кримінальному процесуальному [7, ст. 182] кодексах України, а також Законі України «Про заставу» [2, ст. 1], можна зазначити, що під заставою слід розуміти спосіб забезпечення виконання певного зобов'язання боржником перед кредитором. У випадку, якщо боржник не виконує взятє на себе зобов'язання, кредитор має право задовольнити свої вимоги за рахунок заставленого майна. При цьому необхідно зазначити, що у Цивільному кодексі України (далі ЦКУ) та Законі України «Про заставу», які є основними законодавчими актами, що регулюють даний об'єкт, існують розбіжності як у трактуванні поняття «застава», так і в порядку задоволення вимог кредитора у разі невиконання боржником взятого на себе зобов'язання.

У ЦКУ йдеться про те, що зобов'язання заставодавця задовольняється за рахунок заставленого майна, а в Законі України «Про заставу» таке зобов'язання погашається з вартості заставленого майна. Відмінність у підходах, у наведених вище законодавчих актах, призводить до неоднозначного розуміння того, яким чином відбувається процедура задоволення вимог заставодержателя у разі невиконання заставодавцем зобов'язань, забезпечених заставою.

Перш за все, необхідно зауважити, що у ст. 589 ЦКУ зазначено, що у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави. За рахунок предмета застави заставодержатель має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення, включаючи сплату відсотків, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку із пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором [10].

Відповідно до ст. 590 ЦКУ, звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом [10].

© І.М. Вигівська, О.С. Грицак, 2014
що реалізація предмета застави, на який звернене стягнення, відбувається шляхом публічних торгів. Якщо публічні торги оголошено такими, що не відбулися, предмет застави може бути за згодою заставодержателя та заставодавця переданий у власність заставодержателя за початковою ціною, якщо інше не встановлено договором або законом. Початкова ціна предмета застави для його продажу з публічних торгів визначається в порядку, встановленому договором або

законом. Якщо звернення стягнення здійснюється за рішенням суду, суд у своєму рішенні може визначити початкову ціну предмета застави [10].

На підставі наведеної інформації можна виділити два можливі шляхи звернення стягнення на предмет застави: 1) реалізація предмета застави з публічних торгів; 2) передача предмета застави у власність заставодержателя у разі, якщо публічні торги не відбулися.

Закон України «Про заставу» також розкриває порядок звернення стягнення на предмет застави, проте більш деталізовано. Зокрема, відповідно до ст. 20 даного Закону, звернення стягнення на заставлене майно здійснюється за рішенням суду або третейського суду, на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо інше не передбачено законом або договором застави. При цьому реалізація заставленого майна, на яке звернено стягнення, провадиться державним виконавцем на підставі виконавчого листа суду або наказу господарського суду, або виконавчого напису нотаріусів у встановленому порядку [5].

Реалізація заставленого майна провадиться спеціалізованими організаціями з аукціонів (публічних торгів), якщо інше не передбачено договором, а державних підприємств та публічних акціонерних товариств, створених у процесі корпоративізації, всі акції яких перебувають у державній власності, – виключно з аукціонів (публічних торгів) [5].

Якщо перший аукціон (публічні торги) оголошено таким, що не відбувся, проводиться наступний аукціон. Початковою ціною другого і наступних аукціонів вважається ціна, зменшена на 30 відсотків щодо початкової ціни попереднього аукціону [5].

Якщо другий і наступні аукціони (публічні торги) оголошені такими, що не відбулися, заставодержатель має право залишити заставлене майно за собою за початковою ціною, яка була запропонована на останньому аукціоні (публічних торгах) [5].

Якщо заставодержатель відмовився залишити заставлене майно за собою, то таке майно повинно реалізуватися у встановленому порядку, якщо інше не передбачено договором. Тобто, відповідно до положень Закону України «Про заставу», можна виділити такі шляхи звернення стягнення на предмет застави: 1) реалізація предмета застави з аукціонів (публічних торгів); 2) заставлене майно залишається за заставодержателем («заставодержатель залишає заставлене майно за собою») за початковою ціною, яка була запропонована на останньому аукціоні (публічних торгах) у разі, якщо аукціони (публічні торги) не відбулися.

За результатами порівняння двох основних законодавчих актів, які регулюють порядок здійснення застави, виявлено ряд розбіжностей, які стосуються таких питань: 1) суб'єкти, за рішенням яких або на підставі дій яких здійснюється звернення стягнення на заставлене майно; 2) дії заставодержателя у разі, якщо публічні торги не відбулися.

Крім того, ЦКУ, на відміну від Закону України «Про заставу», не містить відомостей про те, чи мають місце наступні аукціони, якщо перший аукціон (публічні торги) не відбувся та яким чином визначається початкова ціна другого і наступних аукціонів.

Незрозумілим також є формулювання норми, наведеної у Законі України «Про заставу», а саме: «заставодержатель має право залишити заставлене майно за собою», оскільки не визначено, яких саме прав на предмет застави набуває заставодержатель. ЦКУ в даному випадку чітко встановлено, що предмет застави може бути переданий у власність заставодержателя за взаємною згодою із заставодавцем. Тобто, у ЦКУ перехід предмета застави у власність заставодержателя означає, що останній набуває права володіння, користування та розпорядження заставленим майном. За результатами аналізу нормативно-правових актів щодо регулювання операцій застави, можна зробити висновок про те, що у положеннях чинного законодавства, а саме ЦКУ та Законі України «Про заставу», існує ряд розбіжностей щодо операцій застави, які необхідно усунути та відповідним чином гармонізувати законодавчі норми. Слід зазначити, що вказана відмінність також дозволяє чітко розуміти виникнення всіх можливих операцій застави, тобто господарських операцій з об'єктами бухгалтерського обліку щодо задоволення невиконаного зобов'язання, забезпеченого заставою.

Податковий кодекс України визначає особливості здійснення податкової застави, що застосовується як забезпечення погашення податкового боргу платником податків перед певним податковим органом. Тобто, визначення сутності застави є аналогічним, проте з конкретним встановленням суб'єктів, які виступають у ролі заставодавця та заставодержателя.

Кримінальний процесуальний кодекс наводить схоже визначення застави. Відмінність полягає лише у тому, що в даному випадку мова йде про виконання зобов'язань підозрюваним, обвинуваченим перед державою. В разі їх невиконання заставодавцем держава в особі конкретного контролюючого органу здійснює звернення стягнення на предмет застави.

Проаналізувавши підходи до трактування поняття «застава» у всіх зазначених вище законодавчих актах, можна зробити висновок про те, що змістовне наповнення даного поняття є аналогічним. Відмінності наявні лише в контексті суб'єктів, які виступають у ролі заставодавця та заставодержателя, а також у порядку здійснення задоволення вимог заставодержателя у разі невиконання заставодавцем взятого на себе зобов'язання (останнє, безпосередньо, стосується ЦКУ та Закону України «Про заставу»).

Щодо економічної сутності поняття «застава», варто зазначити, що наразі досить мало науковців приділяють увагу даному питанню. Зокрема, в результаті проведеного дослідження виявлено, що економічні аспекти застави розглядаються у наукових працях таких науковців: М.М. Геєнко [3], Т.О. Сірош [9], Н.П. Баріда [2], О.Т. Євтух [4] та ін. Проте найповніше економічна сутність застави розкрита Н.П. Барідою [1], яка крім висвітлення економічного змісту застави запропонувала також два підходи до трактування даного поняття, а саме вартісний та фінансовий.

Згідно з вартісним підходом, застава є інструментом (засобом) забезпечення зобов'язання у формі матеріального чи фінансового активу, який може бути об'єктом купівлі–продажу на ринку, вартість якого є достатньою для покриття витрат кредитора, пов'язаних з неповерненням позики, переважно перед іншими кредиторами [1]. Відповідно до фінансового підходу, під заставою слід розуміти матеріальний або фінансовий ресурс, який має вартість, є ліквідним та може бути джерелом повернення позики [1]. Необхідно також зазначити, що застава безпосередньо пов'язана не лише з фінансовими, а й кредитними відносинами, оскільки найбільш поширеною сферою її застосування є банківське та ломбардне кредитування.

З огляду на викладене вище, можна зазначити, що економічний зміст застави полягає у тому, що вона є матеріальним або фінансовим активом, який може бути об'єктом купівлі–продажу на ринку з метою одержання заставодавцем достатньої суми грошових коштів для погашення своїх зобов'язань перед заставодержателем, або безпосередньо бути джерелом повернення позики. Останнє передбачає, що з метою задоволення вимог заставодержателя заставлене майно підлягає реалізації.

У сфері бухгалтерського обліку застава є одним із видів гарантій та забезпечень виконання договірних зобов'язань і платежів одного підприємства перед іншим. Облік застави здійснюється за вартістю, вказаною у договорі застави та супровідній документації, що стосується предмета застави. При цьому вартість активів, переданих у заставу, з балансу підприємства не списується, тобто операції застави відображаються на позабалансових рахунках. Ці особливості бухгалтерського обліку застави визначені Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань № 291 від 30.11.1999 р. [6].

Варто додати, що операції застави як у заставодавця, так і у заставодержателя призводять до змін у складі інших об'єктів бухгалтерського обліку. Зокрема, у заставодавця дані операції зумовлюють зміни у складі: 1) грошових коштів та короткострокових позик (в частині суми одержаного фінансового кредиту); 2) фінансових витрат та кредиторської заборгованості (в частині розрахунків за нарахованими відсотками).

У заставодержателя операції застави викликають зміни у складі: 1) грошових коштів та дебіторської заборгованості (в частині суми наданого фінансового кредиту); 2) розрахунків за нарахованими доходами та доходу від реалізації робіт і послуг (в частині нарахованих заставодавцю відсотків за користування кредитом та плати за зберігання заставленого майна).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, узагальнюючи всі підходи до трактування поняття «застава» у правовому аспекті, економічній сфері та в бухгалтерському обліку, можна зробити висновок, що під заставою розуміють спосіб забезпечення виконання боржником (заставодавцем) взятих на себе договірних зобов'язань перед кредитором (заставодержателем) шляхом надання певному матеріальному чи фінансовому активу статусу заставленого майна та відображення його у позабалансовому обліку як операції застави. У разі невиконання заставодавцем взятих на себе договірних зобов'язань, заставодержатель набуває права звернення стягнення на предмет застави шляхом його реалізації з аукціонів (публічних торгів) або шляхом набуття на нього права власності.

Перспективою подальших досліджень є достовірне визначення суб'єктів та об'єктів операцій застави, а також розробка єдиних методичних підходів до облікового відображення вказаних операцій як у заставодавця, так і в заставодержателя, з урахуванням економіко-правової сутності поняття «застава» та її видів.

Список використаної літератури:

1. Баріда Н.П. Економічний зміст і функції застави в системі банківського кредитування / Н.П. Баріда // *Фінанси, облік і аудит* : зб. наук. праць. – № 19. – 2012. – С. 15–22.
2. Баріда Н.П. Застава в системі менеджменту кредитного ризику банку : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Н.П. Баріда ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2011. – 21 с.
3. Геєнко М.М. Земельна іпотека в аграрному виробництві : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / М.М. Геєнко ; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Д., 2006. – 20 с.

4. *Євтух О.Т.* Іпотечний механізм ефективного використання і розвитку нерухомості : автореф. дис. ... д.е.н. : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / *О.Т. Євтух* ; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2002. – 32 с.
5. Закон України «Про заставу» № 2654-ХІІ від 02.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>.
6. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань № 291 від 30.11.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page?text=%E7%E0%F1%F2%E0%E2%E0>.
9. *Сірош Т.О.* Оцінка заставного майна в системі кредитування : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / *Т.О. Сірош* ; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки» УААН. – К., 2009. – 20 с.
10. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page?text=%E7%E0%F1%F2%E0%E2>.

ВИГІВСЬКА Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Інституту обліку і фінансів Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- проблеми організації та методики бухгалтерського обліку діяльності підприємств в умовах ризику;
- обліково-аналітичне забезпечення процесу управління господарськими ризиками.

ГРИЦАК Оксана Степанівна – здобувач кафедри обліку і аудиту Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- проблеми організації та методики бухгалтерського обліку забезпечення виконання договірних зобов'язань.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2014